

UDK 911.3 (497.12 Suha krajina) "1961-1981" = 863

UDC 911.3 (497.12 Suha krajina) "1961-1981" = 30

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA SUHE KRAJINE

Jernej Z u p a n č i č*

1. Uvod

Naše podeželje je po zadnji vojni doživelo velike spremembe, ki izvirajo zlasti iz preseljitve kmečkega prebivalstva v različne nekmečke poklice. V nekaj desetletjih je prej povsem agrarna pokrajina spremenila funkcijo, strukturo in zunanje poteze.

Naraščajoča industrializacija v mestih je s številnimi delovnimi mesti privabila s podeželja veliko ljudi. To je bilo toliko lažje, ker jih je k izseljevanju silila agrarna prenaseljenost. Oblikovala so se bolj ali manj izrazita območja koncentracije prebivalstva na eni strani ter območja praznjenja na drugi (V. K l e m e n č i č, 1972). Depopulacija je zajela naravno manj ugodna, slabše dostopna hribovita in kraška območja. Mednje sodi tudi Suha krajina, tipična kraška pokrajina na obeh straneh zgornje Krke.

V prispevku prikazana Suha krajina obsega ozemlje med Malo goro, Kočevskim Rogom, robom Ajdovske planote, Golobinjeka in Trebnjega Vrha ter sega preko Kremenjeka proti Krki, zajemajoč pri tem še Vrhe in Ilovo goro (Z u p a n č i č, 1987). Upravno je Suha krajina razdeljena med grosupeljsko, kočevsko, novomeško in trebanjsko občino.

Prispevek prikazuje povojno postopno preobrazbo Suhe krajine zaradi različnih procesov, predvsem zaradi poklicnega preseljevanja, upoštevajoč pri tem še naravno-geografske pogoje ter lego naselij. Delo, ki je povzetek širše naloge (Z u p a n č i č, 1988) temelji na statističnih analizah strukture prebivalstva, gospodinjstev in gospodarstva.

*Prof.geogr., strokovni asistent, Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, YU

2. Metodologija dela

Razmahu socialnogeografskih raziskav sledimo zlasti v obdobju po zadnji vojni, vendar so začetki že starejši. Za njihov razvoj je zaslužna predvsem "münchenska socialnogeografska šola" Hartkeja in Rupperta, ki sta jo definirala kot "vedo o oblikah organizacije v prostoru in o prostorsko relevantnih procesih, ki izhajajo iz osnovnih funkcij družbe" (Ruppert idr., 1977, 16). Izhajajo iz antropogeografije in deloma tudi iz agrarne geografije. Socialni geografi so se prvi lotili proučevanja sprememb v socialni strukturi podeželja in jih povezovali s spremembami v izrabi tal, sistema kmetovanja in razvoja socialnega preloga, opirajoč se pri tem na metodo kartiranja (Ilešič, 1979, 245-247). Omenjena šola je v svetu in pri nas našla veliko posnemovalcev, a tudi kritikov (Vrišer, 1985, 209-225; Ilešič, 1979, 259-282).

Ker je tovrstno preučevanje tesno povezano z družbenogospodarskimi razmerami v posameznih državah, so znatne razlike v metodoloških pristopih razumljive. Nekatere raziskave se zato nekoliko odmikajo od zgoraj navedene definicije. Po drugi strani pa jih v nova iskanja silijo nenehne in hitre spremembe v pokrajini.

Že po naslovu je razvidno, da je v prispevku največja pozornost namenjena "socialnim dejavnikom". Dosedanje študije so potrdile, da so pri tem najpomembnejši podatki o deležu kmečkega prebivalstva, ki dokazujejo poklicno oziroma socialno preseljitev (V. Klemenčič, 1987), za prikaz demografskega razvoja pa podatki o gibanju števila prebivalstva in gospodinjstev v daljšem obdobju (V. Klemenčič, 1984). Pri tem vloge naravnogeografskih dejavnikov ne smemo zanemariti, saj predstavljajo osnovo za razporeditev prebivalstva, gospodarstva in prometa.

Osnova so analize statističnih podatkov, s katerimi ugotavljamo strukturo prebivalstva, gospodinjstev in gospodarstva. Spremembe v gibanju števila prebivalstva, gospodinjstev, živine ipd., izražene z indeksi gibanja, opredeljujejo poglobitvene procese. S primerjavo različnih podatkov pa ugotavljamo soodvisnost med posameznimi dejavniki.

Pri izbiri najmanjše statistične enote, po kateri so podatki obdelani in prikazani, je treba upoštevati velikost preučevanega območja ter poglobitvene naravne in družbene razmere. Za manjše in relativno homogene regije, kakršna je Suha krajina, so najustreznejša naselja in deloma še katastrske občine, medtem ko so krajevne skupnosti prevelike in zakrijejo lokalne razlike.

Opozoriti je treba tudi na različno metodologijo zbiranja in prikazovanja statističnih podatkov, saj njeno spreminjanje ovira ali celo sploh onemogoča časovno primerjavo in ugotavljanje procesov. Podobno velja tudi za "spreminjanje" površin katastrskih občin (Vrišer, 1987, 42).

Socialnogeografsko preobrazbo opredeljujejo mnogi dejavniki, vendar vseh še iz tehničnih razlogov tu ni mogoče prikazati. Tipologije, ki z izbranimi kazalci opredeljujejo naselja in območja glede na stopnjo preobrazbe, dajejo preglednejšo sliko stanja in procesov. Zaradi pomanjkanja prostora so nekatere tipologije le navedene.

R u s o v a (1982, 139) predlaga opredelitev naselij s pomočjo socioekonomskih kazalcev, vendar nas pri tem moti prevelika shematičnost. Ustreznejša je tipologija V. K l e m e n č i ě a (1973, 133-135), ki deli območja glede na stopnjo demografske ogroženosti ter agrarni značaj, izražen z deležem kmečkega prebivalstva. Vendar se težave kažejo zaradi pomanjkanja nekaterih podatkov, poleg tega pa omenjena tipologija preveč zakriva lokalne razlike v sicer relativno homogeni Suhi krajini. Poenostavljeno podobo daje opredelitev območij glede na demografska gibanja. Razlikuje območja odmiranja in praznjenja ter zmerne in absolutne koncentracije prebivalstva (V. K l e m e n č i ě, 1972). Za opredelitev spreminjanja izrabe zemljišč uporabljamo M e d v e d o v o tipologijo (1970).

V težnji po čim kompleksnejši, nazornejši in prilagodljivejši predstavitvi socialnogeografske preobrazbe je izdelana tipologija, ki združuje najpomembnejše demografske, socialne in gospodarske kazalce. Med njimi so izbrani naslednji: gibanje števila prebivalstva in gospodinjstev v obdobju 1961-1981 (po gradivu družbenogeografskega seminarja 1986/87), indeks staranja leta 1981 (po R u s o v i 1977), delež kmečkega prebivalstva in delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom leta 1981, indeks gibanja števila živine v obdobju 1971-1981 ter delež dnevnih migrantov leta 1981. Pokazatelje ter razdelitev v kategorije prikazuje shema 1. Kartografsko pa so prikazani le nekateri elementi. Ker so za opredelitev socialnogeografske preobrazbe najpomembnejši delež kmečkega prebivalstva, delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom ter gibanje števila prebivalstva in gospodinjstev 1961-1981, so ti elementi na karti prikazani s črtkanjem, drugi pa s kratkim zapisom.

3. Glavne ugotovitve

3.1. Struktura in način poselitve v Suhi krajini

V agrarni dobi sta se velikost in lega naselij tesno prilagajala naravnim razmeram, predvsem možnostim kmetijstva. V drobnem razgibano kraško površje Suhe krajine je pogojevalo predvsem manjša in srednje velika naselja. Le v dolini Krke, v Dobropolju ter v večjih uvalah so nastale večje vasi. Leta 1981 je od 174 naselij imelo kar 136 (78 %) manj kot 100 prebivalcev, v njih pa je živela polovica vsega prebivalstva. Gre torej za izrazito drobnonaselbinski sistem (R e p o l u s k, 1984).

Suha krajina spada z gostoto 26 preb./km² med naša redkeje naseljena območja. Gosteje je naseljen le severni del Dobropolja ter ponekod dolina Krke (nad 80 preb./km²). Najredkeje pa sta naseljeni Ajdovska in Korinjska planota.

3.2. Gibanje števila prebivalstva, gospodinjestev in stanovanj

Redko naseljena, hribovita in kraška območja skoraj povsod izgubljajo prebivalstvo. Taka je tudi Suha krajina, saj jo literatura navaja kot tipičen primer depopulacijskega območja (P a k, 1971; R u s, 1977; R e p o l u s k, 1984). Nazadovanju števila prebivalstva lahko sledimo od konca prejšnjega stoletja dalje. Pred drugo svetovno vojno je bilo nazadovanje zmerno, po njej pa zaradi izseljevanja in vse nižje rodnosti dokaj naglo. Medtem ko je bilo predvojno izseljevanje predvsem odraz gospodarske krize in agrarne prenaseljenosti, je bilo povojno v glavnem posledica socialnih sprememb (G e n o r i o, 1984).

Nazadovanje pa ni bilo pri vseh naseljih enako. Nekatera stalno nazadujejo že od 1890 dalje (npr. Lopata, V.Lipje), druga so se v medvojnem obdobju nekoliko povečala, po vojni pa izrazito nazadovala (npr. Ratje, Primča vas), tretja so nazadovala neka-ko do 1961, nato pa pričela naraščati (Žužemberk, Dvor), kar je povezano z razvojem neagrarnih dejavnosti. Le redka izkazujejo stagnacijo (Ambrus, Znojile) ali celo naraščajo (Videm, Predstruge), očitno na račun razvoja industrijskih obratov ter dnevne migracije delovne sile v druge industrijske kraje. Nekateri vasi kočevskih Nemcev so med vojno izgubile vse prebivalstvo in se potem niso več obnovile.

Zlasti v Zahodni Suhi krajini je precej naselij, ki imajo danes za polovico manj prebivalcev kot leta 1890. Sicer pa se je število prebivalstva v Suhi krajini zmanjšalo od 20975 leta 1890 na 13099 leta 1981, torej za več kot tretjino.

Tudi v obdobju 1961-1981 je število prebivalstva nazadovalo (za 2139 ali za 14 %). Rast ali vsaj stagnacija je omejena na posamezna naselja. Podobno kot leta 1971 so ta v dolini Krke (Žužemberk, Dvor), v Dobropolju (Videm, Predstruge) ter Ambrusu. Povezanost gibanja števila prebivalstva ter velikosti naselja je očitna; velika večina majhnih naselij namreč nazaduje. Vendar pa nazadujejo tudi številna srednje velika in celo večja naselja, kar kaže na prevladujočo depopulacijo celotnega območja. Pri tem igra pomembno vlogo njihova lokacija. Zveza med velikostjo naselja in gibanjem števila prebivalstva je posredna: večja naselja so navadno v naravno ugodnejših območjih, z boljšimi prometnimi zvezami ter morda še z manjšim industrijskim obratom ali drugimi delovnimi mesti.

Nekoliko manj izrazito je v omenjenem obdobju nazadovalo število gospodinjestev (za 5,5 %), kar povežemo z zmanjšanjem števila družinskih članov. Močno je naraslo število samskih gospodinjestev (od 11,4 % na 20,1 %).

Celovitejšo sliko dobimo s primerjavo gibanja števila prebivalstva in gospodinjestev z enotnim kazalcem. Oznake tipov pojasnjujeta shema I ter karta I. Tipu A, ki ustreza koncentraciji prebivalstva, pripada 15 naselij (8,6 %), razširjena so v dolini Krke ter v severnem delu Dobropolja, presenetljivo pa še v dveh naseljih Vzhodne Suhe krajine. Tip B označuje stagnacijo, tip C pa prehod k nazadovanju; obema pripada po 29 naselij (16,7 %). Večina (101 ali 58 %) naselij pa obsega tip D, ki označuje stalno nazadovanje. Razširjen je po vsej Suhi krajini, še posebej izrazito v Vzhodni in Zahodni.

Med leti 1971 in 1981 je v 77 naseljih (44 %) nazadovalo tudi število stanovanj.

Vendar je struktura zgovornejša kot gibanje, ker se je v raziskavi pokazala kot pokazatelj socialnoekonomskega položaja lastnika. Skoraj 40 % stanovanj je starejših od 70 let, torej predvojnih. Zanimiva je ugotovitev, da je bilo v obdobju 1971-1975 zgrajenih 10,7 % stanovanj, med leti 1975 in 1981 pa 15,5 % stanovanj, kar kaže, da se stanje vendarle nekoliko popravlja. Večji standard je pogojen s socialno preseljivitvijo.

Vse bolj pomemben element postajajo počitniška bivališča. Starejše študije jih omenjajo predvsem v vinogradniških območjih, zlasti v dolini Krke (P l u t, 1977). Leta 1981 pa sta jih imeli že več kot dve tretjini naselij. Ponekod so se oblikovali pravi zaselki (Gabrovčec, Hočevje, vinogradniške rebri med Zagradcem in Sotesko) (Z u p a n č i č, 1988, 36-38).

3.3. Spremembe starostne in izobrazbene strukture prebivalstva

Hkrati z nazadovanjem se prebivalstvo Suhe krajine tudi izrazilo stara. Izseldjujejo se mladi, stari pa ostajajo doma. Ponekod prihaja z večjim odseljevanjem žensk zaradi porok (moški so kot dediči bolj vezani na dom) do nesorazmerja med številom moških in žensk v določeni starostni skupini (F u r l a n, 1972).

Analiza kaže stalno zmanjševanje starostne skupine 0-4 leta in leta 1981 je bila ta že pod povprečjem SRS (Suha krajina 6,8 %, SRS 7,9 %). V tem se kažejo negativni učinki odselitve generacije njihovih staršev. Starostni skupini 5-14 ter 15-24 let sta še nad povprečjem SRS (prva 16 % v Suhi krajini in 15,1 % v SRS, druga 18,5 % v Suhi krajini in 15,5 % v SRS), kar je zasluga večje rodnosti pred letom 1971. Pač pa zaradi stalnega izseljevanja vseskozi močno nazaduje delež starostne skupine 25-39 let (Suha krajina 15,2 %, SRS 23,4 %). Starostna skupina 40-64 let je zopet močnejša (28,7 % v Suhi krajini ter 27,3 % v SRS), republiško povprečje pa bistveno presega delež starih nad 65 let (14,8 % v Suhi krajini, 10,8 % v SRS) (Z u p a n č i č, 1988, 38-40).

Na izrazito ostarevanje kaže tudi indeks staranja (R u s, 1977). Leta 1961 in tudi še leta 1971 je ta kazal še razmeroma ugodno starostno strukturo. Pač pa je leta 1981 že čez 40 % naselij izkazovalo izrazito ostarelo prebivalstvo (1961 je bilo takih naselij le 11 %). Značilno je zlasti za redkeje poseljena območja na planotah ter v okolici Hinj.

Znatno pa se je v tem obdobju izboljšala izobrazbena struktura, ki je med pomembnimi socialnoekonomskimi pokazatelji. Izobrazba je pospešila zaposlovanje v drugih poklicih in posredno tudi izseljevanje oziroma dnevno migracijo delovne sile. Mali monostrukturni obrati ne ustrezajo več, saj teži kvalificirana delovna sila k izobrazbi ustreznemu delu (P e t e r l e, 1982).

Izobrazbena struktura je bila leta 1961 zelo slaba, saj skoraj 80 % starejših od 15 let ni imelo niti končane osemletke. Do leta 1981 se je stanje bistveno izboljšalo, vendar znaša njihov delež še vedno skoraj 50 %. Znatno boljše izobrazbeno strukturo imajo naselja s centralnimi funkcijami, kar je opazno že od leta 1971 dalje.

3.4. Spremembe dejavnostne strukture prebivalstva ter dnevne migracije delovne sile

Pri proučevanju socialnogeografske preobrazbe ima poznavanje dejavnostne strukture ključno vlogo. Zaposlitev namreč razvršča prebivalstvo v različne socialnoekonomske skupine, ki kulturno pokrajino različno oblikujejo.

Prebivalstvo razvrščamo v tri skupine: zaposleno, z lastnimi dohodki ter vzdrževano prebivalstvo. Analize kažejo na stalno zmanjševanje deleža zaposlenega prebivalstva v obdobju 1961-1981, kar je posledica prej omenjenega ostarevanja prebivalstva. Še opaznejše je spreminjanje dejavnostne strukture zaposlenega oz. aktivnega prebivalstva. Najbolj raste delež zaposlenih v industriji (od 5,2 % leta 1961 prek 20,8 % leta 1971 na 31,3 % leta 1981); podobna rast je tudi v trgovini in prometu. Nasprotno pa nazaduje delež zaposlenih v kmetijstvu (od 72,7 % leta 1961 na 61,3 % leta 1971 ter na 44 % leta 1981). Podobno je nazadoval tudi delež zaposlenih v obrti (od 5,8 % leta 1961 na 2,1 % leta 1981). Sorodno podobo daje tudi primerjava zaposlenih po sektorjih dejavnosti. Opazno je večanje zlasti sekundarnega (od 12,8 % leta 1961 na 36,4 % leta 1981) in terciarnega sektorja (od 4,5 % na 12,8 %) ter nekoliko manj tudi kvartarnega (od 2,4 % na 4,7 %) na račun zmanjševanja primarnega sektorja (od 74,7 % na 45,7 %) vendar slednji še vedno prevladuje.

Vzporedno z zmanjševanjem zaposlenih v kmetijstvu se znižuje tudi delež kmečkega prebivalstva (od 66 % leta 1961 na 29 % leta 1981). Leta 1981 je torej znašal nekaj manj kot povprečje SRS leta 1961 (31,6 %) (Letopis SRS, 1984).

Vendar stopnja socialne preselitve, ki ga ilustrira zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva, v naseljih ni enaka. Glede na dinamiko teh sprememb razlikujemo lahko tri skupine naselij:

a. naselja, kjer se je delež kmečkega prebivalstva hitreje zmanjševal v obdobju 1961-1971 (npr. Dvor, Žužemberk, Krka, Zagorica ipd.), torej v prometno dostopnejši naseljih ter tam, kjer so nastali manjši industrijski obrati;

b. naselja, kjer se je ta delež zmanjševal bolj ali manj enakomerno (npr. Kal, Vrbovec pri Dobrniču, Dobrava);

c. naselja, kjer je delež kmečkega prebivalstva v obdobju 1971-1981 hitreje nazadoval. V to skupino sodi večji del naselij.

Omenjeni razvoj je očitno pogojen z lokacijo naselij, kar smo ugotovili že pri gibanju števila prebivalstva in gospodinjstev. Pri tem je treba opozoriti, da je imelo 20 naselij že leta 1961 manj kot 50 % kmečkega prebivalstva.

Zaradi pomanjkanja delovnih mest v bližini so se prebivalci zaposlovali v bolj oddaljenih centrih, največ v Ljubljani, Novem mestu, Ivančni Gorici, Grosuplju, Straži in Trebnjem, kamor se dnevno vozijo na delo. Oblikovale so se intenzivne dnevne migracije, še zlasti v prometno dostopnejši naseljih. Dnevno potuje na delo skoraj polovica vsega aktivnega prebivalstva.

Opazna je vloga manjših industrijskih obratov, ki vsaj deloma zadržujejo prebivalstvo doma, hkrati pa pospešujejo socialno preseljevanje. Od domačih zaposlitvenih centrov imajo nad 100 delovnih mest Žužemberk, Videm, Predstruge, Podgorica, Dvor, Krka in Ambrus.

Še vedno je pomembno tudi zaposlovanje v tujini, ki je značilno zlasti za Zahodno Suho krajino ter Struge in Dobrepolje. Leta 1971 je bil njihov delež precej večji (P a k, 1971; R u s, 1977; Z u p a n č i č, 1988).

3.5. Spremembe v gospodarski strukturi gospodinjestev

S socialno preseljivijo se je precej spremenila tudi gospodarska struktura gospodinjestev. Čeprav gospodinjstva niso več eksistenčno odvisna od dela na kmetiji, obdelave zemlje niso opustila. Na to kaže značilno nesorazmerje med deležem kmečkega prebivalstva ter deležem gospodinjestev s kmečkim gospodarstvom. Medtem ko je leta 1981 znašal delež prvih 29 %, je bilo drugih skoraj 80 %. Omenjena razlika gre na račun mešanih gospodinjestev.

Nekatere raziskave mešanih gospodinjestev ugotavljajo razmeroma majhne razlike v gospodarskih učinkih čistih in mešanih kmetij. Mešane kmetije imajo vir dodatnih sredstev za vlaganje v opremo in mehanizacijo, zato so gospodarsko trdnješe od čistih kmetij (B a r b i č idr., 1984, 23-43). Podobne rezultate smo dobili tudi s preučevanjem strukture gospodinjestev v Ambrusu ter na Malem Korinju. Medtem ko kmetje vlagajo več dela, so mešane kmetije bolj opremljene s kmetijskimi stroji. Po proizvodni usmerjenosti pa ni večjih razlik: še vedno so kmečka gospodarstva usmerjena v samoskrbo s poudarkom na živinoreji, vendar o specializaciji ne moremo govoriti. Vsi so opustili obdelovanje parcel, ki jih ni mogoče obdelovati strojno. Nekoliko večje razlike so v gospodinjskem standardu, kar se lepo odraža v stanovanjski hiši. Kmečka gospodinjstva živijo večinoma v starejših ali adaptiranih hišah, mešana pa v večji meri v novejših. Pač pa skoraj ni razlike pri izkoriščanju prostega časa, saj so vsi vezani na delo na kmetiji. Razlike nastopajo šele pri mlajši generaciji. Kmečka gospodinjstva so v veliki meri ostarela. Nekmečka gospodinjstva se precej razlikujejo od kmečkih in polkmečkih zlasti po izrabi prostega časa. Ker imajo tudi nekaj zemlje, si pridelujejo cenejšo hrano. V posameznih primerih zemljo celo najemajo. Edino nekmečka gospodinjstva imajo poleg hiše še okrasni vrt, ki priča o socialnem poreklu lastnikov. Seveda pa to spreminja tudi videz naselja.

Skušali smo ugotoviti, kako je na socialno preseljitev vplivala prejšnja gospodarska struktura, v prvi vrsti posestne razmere.

Literatura navaja, da so se najprej preselili kmetje z malo posestjo, pozneje pa ne glede na njeno velikost (V. K l e m e n č i č, 1968). Po primerjavi povprečne velikosti posesti v naselju ter spreminjanja (zmanjševanja) deleža kmečkega prebivalstva lahko to potrdimo tudi za Suho krajino. Pri tem ne smemo prezreti, da so večje kmetije navadno na območjih s slabšimi naravnimi pogoji. Večje posesti so namreč na planotah, kjer so se prebivalci zaradi slabših prometnih zvez težje in zato kasneje vključili v druge poklice. Taka naselja so zato praviloma obdržala večji delež kmečkega prebivalstva (l. 1981 še nad 50 %). Nasprotno pa je v naseljih z manjšimi kmetijami prišlo do zgodnejše in močnejše preseljivke. To pa je povezano tudi s tehnološkim razvojem kmetijstva, saj prav strojna obdelava omogoča ohranitev obdelovanja tudi polkmetom.

Zato v novejšem času tudi v Suhi krajini prihaja do poklicnega preslojevanja ne glede na velikost posesti. V splošnem pa je povezanost velikosti posesti ter stopnje socialne preslojitve dovolj očitna.

Z velikostjo posesti je v očitni zvezi tudi gibanje števila živine (goveda). Ker živinoreja zahteva razmeroma intenzivno vlaganje in angažiranje delovne sile, je lahko pomemben pokazatelj napredovanja oz. nazadovanja kmetijstva. V obdobju 1971-1981 je število živine naraslo za 14,8 %, kljub občutnemu znižanju deleža kmečkega prebivalstva in nazadovanju števila prebivalstva nasploh. Pri tem so največjo rast izkazovala manjša naselja na planotah Vzhodne in Zahodne Suhe krajine, kjer je posest nekoliko večja (Z u p a n č i č, 1988, 54-57). To pa morda kaže na določeno specializacijo v kmetijstvu.

3.6. Spremembe v izrabi zemljišč

Socialna preslojitev se izraža tudi v spremenjeni izrabi zemljišč. Ko nekdanjemu kmetu s spremembo poklica in vira dohodka preneha odvisnost od zemlje, prične določene površine opuščati. Pojavi se socialni prelog, ki lahko v končni fazi vodi do zaraščanja parcel z grmovjem in drevjem (M. K l e m e n č i č, 1975, 81). Kulturna pokrajina prične slabeti. K tovrstnim spremembam pa izdatno pripomorejo neugodne naravne razmere. Suha krajina s prevlado kraškega, v drobnem precej razgibanega ter kamnitega sveta, ne dopušča povsod strojne obdelave in te površine so bile opuščene (K l a d n i k, 1984, 207-217). Poleg tega je neugodna tudi zemljiška razdelitev, razdrobljena na številne majhne parcele, zato je obdelava negospodarna (K l a d n i k, 1982, 59-67). V Suhi krajini gre predvsem za spreminjanje njiv v travnike (ozelenjevanje) ter spreminjanje travnikov in pašnikov v gozdove (ogozdovanje), pri čemer je slednje precej bolj razširjeno (R u s, 1977; R e p o l u s k, 1984; L o b e - B i d o v e c, 1976).

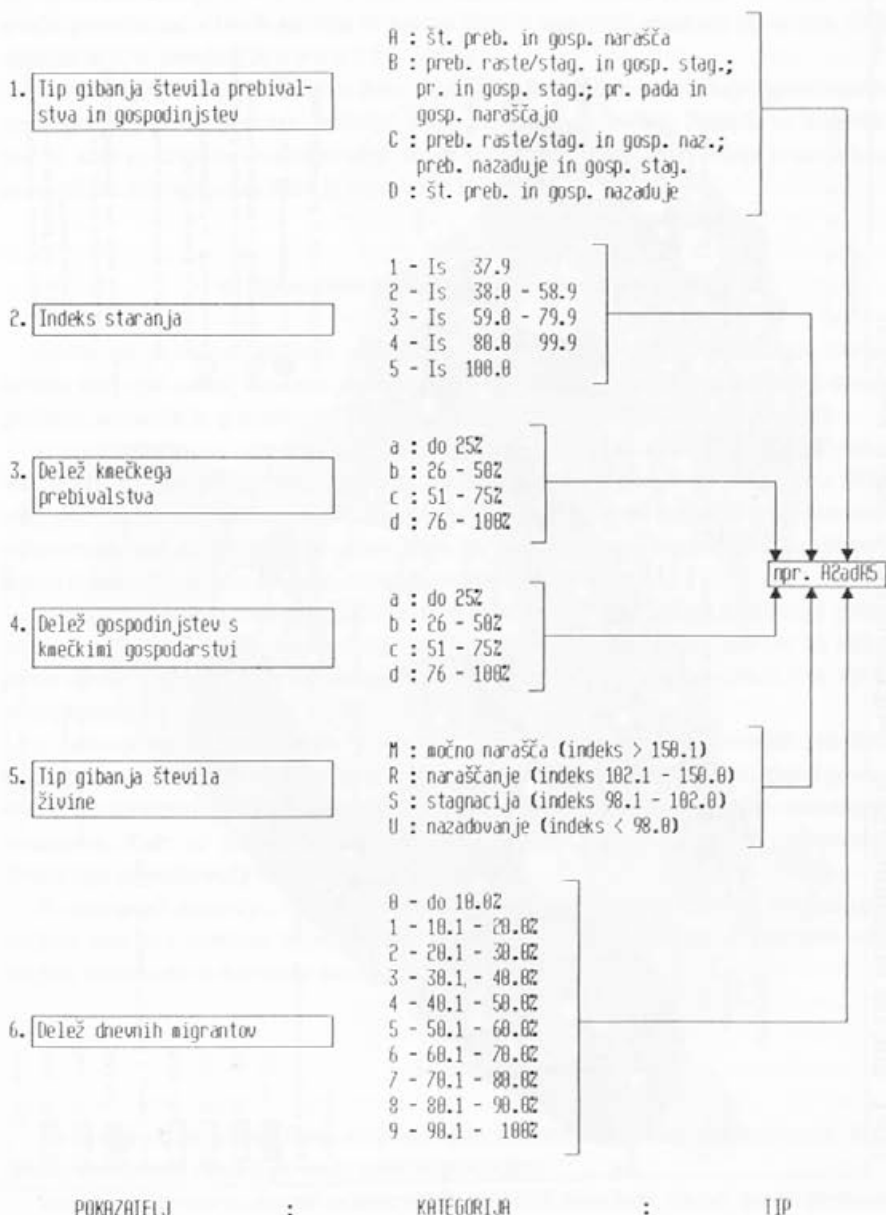
Tudi v obdobju 1961-1981 lahko sledimo težnjam, ki jih omenjajo navedene študije. Njivske površine so se povsod zmanjšale (s 14,3 % leta 1961 na 11,5 % leta 1981), najbolj pa v Zahodni Suhi krajini, kjer so že prvotno obsegale skromne površine (pod 10 %).

Travniške površine so se v obdobju 1961-1981 rahlo povečale z 21,9 % na 22,5 %, nato pa do 1987 zmanjšale na 21 %. Na območjih, kjer je bilo prej več njiv (k.o. Dobrnič in Knežja vas, del doline Krke ter severni del Dobropolja), so se povečale. V Zahodni Suhi krajini ter na Ajdovski planoti, kjer so bile obsežnejše, vendar slabše travniške površine, so se precej zmanjšale. Zmanjšali so se tudi travniki na večjem delu Dobropolja, pri čemer je treba upoštevati, da so bile na oddaljenih in za strojno košnjo manj ustreznih pobočjih Korinjske planote. V dnu polja so se nekoliko povečale površine pod travniki, kar gre na račun zmanjšanja njivskih površin. Pri povečanju deleža travnikov moramo poleg naravnih razmer ter socialnih sprememb upoštevati še dejstvo, da tod že tako prevladuje krmni sistem oz. živinoreja (V r i š e r, 1967). Poleg tega se je v obdobju 1971-1981 število živine precej povečalo, ta pa potrebuje več krme, torej več travniških površin, ki jih je mogoče kositi strojno.

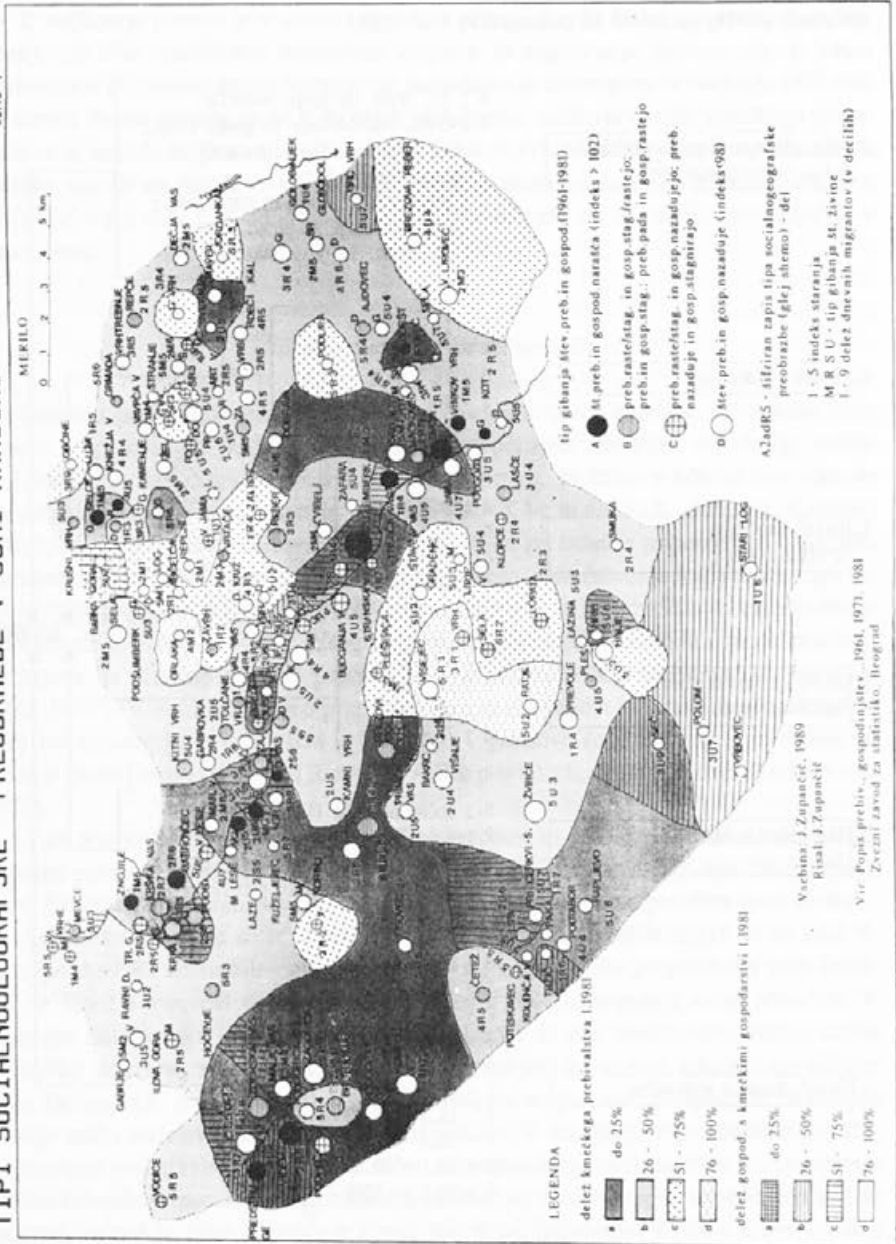
SHEMA TIPIZACIJE NASELIJ

(po demografskih, socialnih in gospodarskih kriterijih)

TIPI SOCIALNOGEOGRAFSKE PREOBRAZBE V SUHI KRAJINI

skala 1

S preusmeritvijo na hlevsko rejo živine so pašniki svojo vlogo skoraj povsem izgubili, zato je njihov delež nazadoval od 16,6 % na 13,8 % in 1987 na 12,1 %. Leta 1900 pa so obsegali še 23,4 % površine. Tudi vinogradi so močno nazadovali, od 1,4 % leta 1900 prek 0,7 % leta 1961 na 0,6 % leta 1981. Nasprotno pa so se gozdne površine povsod povečale, zlasti na planotah ter v Zahodni Suhi krajini. V obdobju 1961-1981 se je delež gozda povečal od 43,6 % na 48,6 % ter na 52,6 % leta 1987, medtem ko je leta 1900 obsegal 36,2 % površin (Z u p a n č i č, 1988).

V celoti gledano pa v večjem delu Suhe krajine odločno prevladuje ogozdovanje, ozelenjevanje pa le ponekod v dolini Krke ter okrog Dobrniča. Podatki za kočevski del, ki kažejo sicer na ozelenjevanje, se iz več razlogov ne zdijo realni in so očitno zastareli, na kar je opozoril že R e p o l u s k (1984).

4. Tipi socialnogeografske preobrazbe naselij

Glede na doseženo stopnjo socialnogeografske preobrazbe lahko v Suhi krajini ločimo štiri tipe naselij oziroma območij. Določili smo jih po najpomembnejših demografskih, socialnih in gospodarskih kriterijih (glej shemo in karto). Izstopajo torej:

a. naselja oziroma območja, kjer se je v obdobju 1961-1981 delež kmečkega prebivalstva znižal pod 25 %, delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom pa pod 50 ali vsaj pod 75 %. Očitno se je socialno preslojevanje tu začelo prej. V ta tip spadajo posamezna manjša območja v dolini Krke ter v Dobrepolju, ki imajo ugodnejši prometni položaj ter so zastopane nekatere neagrarne dejavnosti;

b. naselja oziroma območja, kjer se je v obdobju 1961-1981 delež kmečkega prebivalstva znižal pod 25 %, kmetovanje pa se je večinoma obdržalo. Značilne so intenzivne dnevne migracije. Poleg doline Krke, Dobrepolja in Ambrusa spada v ta tip še nekaj naselij v Vzhodni Suhi krajini.

c. naselja ali območja, kjer je socialnogeografska preobrazba dosegla približno srednjo raven. Delež kmečkega prebivalstva je leta 1981 znašal 25-50 %, delež gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom pa nad 75 %. Dnevne migracije so že razmeroma intenzivne. Kaže se nazadovanje števila prebivalstva in njegovo izrazito ostarevanje. Temu tipu pripada večji del Suhe krajine.

d. naselja ali območja, kjer je kmečkega prebivalstva še nad polovico. Prevladujejo majhna naselja v naravno in prometno manj ugodnih legah Vzhodne in Zahodne Suhe krajine. Prebivalstvo številčno nazaduje in je že izrazito ostarelo.

5. Sklep

Po zadnji vojni je tudi Suho krajino zajelo intenzivno socialno preslojevanje, ki je precej spremenilo nekdanj povsem agrarno pokrajino.

Število prebivalstva zaradi odseljevanja vseskozi nazaduje, hkrati pa se prebivalstvo izrazito stara, zlasti po letu 1971.

Delež kmečkega prebivalstva se je v večini naselij znižal že pod 50 %, toda kmečka gospodarstva so se večinoma obdržala. Tako pokrajina ohranja pretežno agrarni značaj. To dokazuje tudi povečanje števila živine v obdobju 1971-81.

Zaradi pomanjkanja (ustreznih) delovnih mest potuje dnevno na delo približno polovica aktivnega prebivalstva, od tega največ v Ljubljano. Ustvarjeni dohodek vlagajo v kmetijstvo, zato so mešane kmetije sorazmerno dobro opremljene s kmetijsko mehanizacijo. To jim omogoča nadaljnjo obdelavo zemlje. Vendar pa oddaljene, manjše ter preveč kamnite parcele opuščajo ne glede na socialnoekonomski položaj lastnika.

Spremenila se je tudi struktura stanovanj, saj je izboljššan materialni položaj mešanik, še posebno pa nekmečkih gospodinjestev, omogočil obnovo starih ter gradnjo novih hiš, kar spreminja videz naselja in celotno pokrajino.

Pri bodočih raziskavah bo treba nameniti pozornost preučevanju sedanje vloge in možnostim mešane delavsko-kmečke strukture, še posebej nove, bolj izobražene generacije ter njenemu učinkovanju v pokrajini.

Literatura in viri

- Barbič A., Hribernik F., Kladnik D., Kovačič M., 1984, Mešane kmetije - da ali ne? Teorija in praksa, XXI, 1-2.
- Furlan I., 1972, Tendence socialno geografskega razvoja nerazvijene kraške zemlje - Suhe krajine, zbor.simp. v Skopju.
- Genorio R., 1984, Selitvena dinamika v Dolenski regiji s poudarkom na trajnem izseljevanju, Dolenska in Bela krajina, Novo mesto.
- Ilešič S., 1979, Pogledi na geografijo, Ljubljana, poglavji od 245-258 ter 259-282.
- Kladnik D., 1982, Slabosti zemljiške strukture kot pomemben zaviralec posodabljanja kmetijstva in skladnejše preobrazbe podeželja, Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana.
- Kladnik D., 1984, Problematika zemljiške strukture v Sloveniji, tipkopis, RN IGU EK v Ljubljani, Ljubljana.
- Klemenčič M., 1975, Sodobni prelog v SR Sloveniji, Geogr. vestnik XLVII, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1972, Geografija prebivalstva SR Slovenije, Geogr. vestnik, XLIV, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1971, Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, Geogr. zbornik XII, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1968, Problemi mešane strukture gospodinjestev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji, Geogr. vestnik, XL, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1973, Regionalni in demografski razvoj na območju občine Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah, Voglajnsko-Sotelska Slovenija, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1987, Spreminjanje načina poselitve in strukture prebivalstva na Notranjskem v zadnjih dveh desetletjih, Notranjska, Postojna.
- Klemenčič V., Perko D., Počkaj D., 1984, Poselitev in regionalna struktura prebivalstva

- Vzhodne Dolenjske z Belo krajino, Dolenjska in Bela krajina, Novo mesto.
- Lobe-Bidovec M., 1976, Transformacija Suhe krajine na primeru k.o. Zagradec in Valična vas, tipkopis, dipl.naloga, FF v Ljubljani.
- Medved J., 1970, Sprememba v izrabi zemljišč in preslojanje kmečkega prebivalstva Slovenije v dveh desetletjih, Geogr. vestnik, XLII, Ljubljana.
- Pak M., 1971, Socialnogeografski problemi nekaterih gospodarsko zaostalih področij Slovenije - Suha krajina, tipkopis, RN IGU EK v Ljubljani.
- Peterle L., 1982, Nekatera razvojna vprašanja male industrije na slovenskem podeželju, Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana.
- Plut D., 1977, Dolina zgornje Krke, tipkopis, dipl.naloga, FF v Ljubljani.
- Repolusk P., 1984, Regionalno-geografska raziskava razvojnih problemov Suhe krajine, RN IGU EK v Ljubljani.
- Ruppert K., Schaffer F., Maier J., Paesler R., 1977, Sozialgeographie, Braunschweig, BRD.
- Rus A., 1982, Opredeljevanje ruralnih naselij s pomočjo socio-ekonomskih kazalcev, Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja, Ljubljana.
- Rus A., 1977, Geografske značilnosti Suhe krajine, Geogr. obzornik XXIV., 3-4.
- Vrišer I., 1987, Spremembe v zemljiških kategorijah, Geogr. vestnik, LIX., Ljubljana.
- Vrišer I., 1985, Položaj, spreminjanje in dosežki slovenske socialne geografije, Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem, SAZU, Ljubljana.
- Zupančič J., 1987, Problematika geografske omejitve Suhe krajine, Geogr.obzornik, XXXIV., 1, Ljubljana.
- Zupančič J., 1988, Socialnogeografska problematika Suhe krajine, tipkopis, dipl.naloga, FF v Ljubljani.
- Gradivo Družbenogeografskega seminarja v letu 1986/87.
  - Podatki popisov prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1961, 1971 in 1981, ZZ za statistiko, Beograd.
  - Prebivalstvo po naseljih 1869-1961 (zbral Z.Šifrer).
  - Leksikon občin, Kranjska, VI., Dunaj, 1906.
  - Letopis SR Slovenije, 1984, Ljubljana.
  - Zemljiške kategorije po kat.občinah (sumarniki), za leta 1961, 1981 in 1987, GO občin Kočevje, Grosuplje, Trebnje, Novo mesto.
  - Rezultati anketiranja in kartiranja na M.Korinju ter v Ambrusu aprila 1988.

SOZIALGEOGRAPHISCHE TRANSFORMATION DER SUHA KRAJINA

Jernej Z u p a n č i č

(Zusammenfassung)

Suha krajina ist eine typische Karstlandschaft. Sie erstreckt sich auf beiden Seiten der oberen Krka und misst rund 500 km². Im relief überwiegen konkave Karstformen, grosse Uvalas und kleine Karstpoljen, mit dazwischenliegenden gewölbten Rücken und Hochebenen, die ziemlich dicht mit Karstdolinen übersät sind.

In dem Agrarzeitalter entstanden auf solchen Flächen zahlreiche, jedoch kleinere Siedlungen. Für grössere - Zentralorte gab es wenige Möglichkeiten. All das, wie auch schlechte Verkehrsverbindungen und eine Erschlossenheit verursachten in der letzten Zeit grössere Auswanderungen.

Die agrarische überbevölkerung veranlasste auch schon in der Vergangenheit Auswanderungen, vorerst ins Ausland, in der Nachkriegszeit jedoch in erster Linie in die Städte. Dabei fiel die Anzahl der Bevölkerung in der Zeitspanne 1890 bis 1981 um mehr als ein Drittel. Die Bevölkerungsdichte verringerte von 43 Einw./km² auf 26 Einw./km². Kleine, abgelegene und durch den Verkehr schwer erschliessbare Orte, traf der stärkste demographische Rückgang. Charakteristisch ist der Berufswechsel vom Landwirt in verschiedene nicht - bäuerliche Berufe. Dies rief eine Reihe von bedeutenden Veränderungen in der Bewegung und dem Bestande der Bevölkerung, in der Wirtschaft, in der Nutzung der landwirtschaftlichen Flächen, in der Physiognomie und der Funktion dieses Gebietes in allgemeine hervor. Den Berufswechsel ermöglichten, zusammen mit besseren Verkehrsverbindungen, zahlreiche Arbeitsplätze in den Industriezentren ausserhalb von Suha krajina (in Ljubljana, Ivančna gorica, Trebnje, Straža und Novo mesto) und auch innerhalb ihres Bereiches (vor allem Žužemberk und Videm). Darauf weist der unaufhörliche Rückgang des Anteils der Agrarbevölkerung und das Wachsen des Prozentes an Berufstätigen in sekundären, tertiären und quartären Tätigkeitssektor. Dabei sind die Pendlerwanderungen der Arbeitskräfte besonders intensiv verkehrerschlosseren Siedlungen. Ihr Anteil überschreitet die Hälfte aller aktiven Bewohner. Noch immer erheblich ist das Prozent unserer Gastarbeiter in Ausland.

Mit der Beschäftigung ausserhalb der Landwirtschaft, verlor diese an Bedeutung, was sich auch in einer veränderten Bodennutzung spiegelt. Während sich der Anteil an Ackern verringert, wächst auf dessen Kosten das Prozent an Wiese und Wald. In der landwirtschaftlichen Struktur dominieren gemischte Betriebe. Sie haben ihre landwirtschaftliche Produktion wie auch die Marktproduktion, die zwar nicht intensiv ist, erhalten. Sie sind verhältnismässig gut mit landwirtschaftlichen Maschinen ausgestattet, sogar besser als die rein - bäuerlichen Betriebe. Das ermöglicht ihnen ausserhalb der Landwirtschaft das verdiente Einkommen. Auch die Altersstrukturen der gemischten Haushälter ist günstiger von den rein - bäuerlichen. Sie unterschieden sich ebenfalls in Wohnungsstandard, weniger in der Freizeitnutzung. Immer grösser ist die Zahl der nichtbäuerlichen Haushälter.